

Évfordulók és adósság

1975 különösen gazdag volt olyan évfordulóiban, amelyek a többé-kevésbé kerek számok törvénye alapján és a megemlékezések iratlan etikettjének szellemében példás életek és művek aktualizálására kínálnak alkalmat. Ezen messze túlmenően, nem kevés évforduló valóban el is gondolkoztathatta az érdeklődőket. E sorok íróját például lelkiismeret-vizsgálatra, mérlegek felállítására, sőt újabb munkavállalásokra is buzdították. Egyéni naptáramban ugyanis az 1975-ös év jubileumi dátumai között Dobrogeanu-Gherea születésének 150. évfordulója, a Luna-csarszki-centenárium és nem utolsósorban Engels halálának 80. évfordulója szerepel.

De a kerek évfordulók alkalmából nemcsak az immár halhatatlannak bizonyult holtakról, hanem olyan élőkről is megemlékezünk, akiknek kiemelkedő teljesítményei máris tartós utókor ígérését hordozzák magukban. Ezért nyugodtan kiegészíthetem a fenti névsort a 90. évét betöltött Ernst Bloch és a 70 éves Jean-Paul Sartre említésével.

Bárki könnyen felfedezheti, hát jól előre bevallom névsorom egyoldalúságát. Csak marxista gondolkodókat vettem fel naptáramba, élükön magával Friedrich Engelsszel, aki — barátjával, Marxszal ellentétben — nem mondhatta és nem is mondta: „Ami engem illet, nem vagyok marxista...” Mindnyájan szerepet játszottak szellemi életrajzomban, nem kevés időt töltöttem műveik társaságában. Többé-kevésbé elmélyülten foglalkoztam velük, írtam is róluk. De éppen ezek az évfordulók győztek meg arról, hogy amit elvégeztem, fájdalmasan kevés, és ha maradnak még éveim, időm és munkaerőm, vissza-vissza kell térnem hozzájuk.

Egyetlen név jelenlétéről kell előzetes magyarázattal szolgálnom. Sartre a német eredetű egzisztencializmus francia tolmácsolójaként és korszerűsítőjeként indult mint filozófus és mint szépíró egyaránt. Anélkül, hogy megtagadta volna ezt a szellemi származását, az ellenállás éveiben és a második világháború utáni feszültségek idején fáradhatatlanul kereste annak az útját, hogy bölcséleti és világnézeti meggyőződéseinek parancsát követve hatékonyan részt vegyen a francia és az európai baloldali harcaiban. Ebben a példás törekvésében Sartre nemcsak győzelmeket aratott, de megtalálta az elkötelezett értelmiségi hasznos társadalmi szolgálatának a módját, és tapasztalatainak hatására filozófiája is mély átalakulásokon ment keresztül. Éppen ez igazolja jelenlétét az én évfordulós névsoromban. Mert ennek a fejlődésnek a szellemében Sartre, ha nem is fenntartás nélküli marxistának, mindenesetre a történelmi materializmus hívének nyilvánította magát. És ebben a szellemben folytatja néhány évtizede kutatásait.

A névsort a kalendárium véletlenei állították össze.

Érdeklődésem ezt a véletlent valamelyes rendbe foglalja. Éppen ezek az összefüggések készítetnek az itt következő megjegyzésekre. Időrendi sorrendben teszem meg őket.

Ghereával kapcsolatban, úgy érzem, nincsenek adósságaim... Nem szólva a háború előtt és után írott nem kevés cikkről, neki szenteltem doktori értekezésemet, és testes kötetben adtam ki magyarul kritikai tanulmányai legfontosabb darabjait, terjedelmes életrajzi kommentárok kíséretében. Ily módon immár jó negyven éve nem hiányzom Gherea hagyatékának ismertetői és értékelői közül. Amikor szükséges volt, nem maradtam távol e hagyaték ébrentartásának és védelmezésének nem mindig könnyű és akadálytalan munkájától sem. Születésének másfél századik évfordulóján elsősorban mégis az önbírálat hangját kell megszólaltatnom. Az esztéta és az irodalomkritikus Gherea művének teljes ismeretében — ha szabad így kifejeznem magam — két mulasztása „ingerelt”. Az egyik az, hogy nem foglalkozott, pontosabban: alig foglalkozott a marxista kritika elvi-filozófiai kérdéseivel, olyannyira, hogy erről csak egyetlen cikket írt, és az is ott szakadt

félbe, ahol lehetőség nyílt volna a történelmi materializmus módszerének az irodalmi kutatásban való alkalmazása elemzésére. Egyébként a marxista kritika elvi alapjai iránti viszonylagos közömbösségében Ghereaának olyan kiemelkedően termékeny és tekintélyes társa is akadt, mint maga Franz Mehring. Ghereaának a másik vélt mulasztása, legalábbis az én szememben, hogy nem „határolta el” magát eléggé élesen a pozitívista esztétikától, amelynek tanítványaként indult, és ebből (amit különben erkölcsi okokból mindig helyeseltem) nem is csinált titkot. Mai szemmel, és a magunk mögött hagyott rengeteg pozitív, de nem kevesebb negatív tapasztalat birtokában kevésbé találok Ghereát személyében „vétkesnek” e mulasztásos bűnökben. Most már én is világosan látom, hogy csak arra vállalkozott, ami már az ő idejében megoldható volt. A pozitívista esztétika és kritika determinizmusából indult ki (akkor más determinista és szociológiai irányú kritika és művészettörténet nem létezett), és igyekezett ezt a determinizmust a maga marxista meggyőződése, a maga történelmi materialista módszere fényében továbbfejleszteni, elmélyíteni, világirodalmi és román irodalmi példákon kipróbálni. Akkor ez volt a bátor, termékeny úttörés egyetlen lehetséges módja. Gherea nemcsak saját erőinek józan felmérésével, hanem a lehetőségekkel is számolva ezt az utat választotta, és megtett mindent, amit megtehetett. Amit elmulasztott, azt nem tőle, hanem magunktól kell számon kérnünk. Nem Gherea adósunk, hanem mi vagyunk adósaí művének.

Ezt az önkritikát még indokoltabbnak mutatja az az alaposabb ismeretség, amelybe az utóbbi évek folyamán Lunacsarszkij esztétikai és kritikai hagyatékával kerültem. Részben azért, mert több évtizedes, szinte teljes megszakítás után újra megjelennek művei, beleértve esztétikai és kritikai munkáinak eddig legteljesebb, nyolckötetes gyűjteményét, és könyvek, tanulmányok mind hosszabb sora foglalkozik életművével. De azért is, mivel éppen születésének centenáriumára készülve egy kis Téka-kötetbe válogattam s fordítottam néhányat jellegzetesebb művészetszociológiai írásai közül. Akárcsak Gherea, Lunacsarszkij is a pozitívista esztétika iskoláját járta, és annak eredményeiből kiindulva törekedett — nem csekély sikerrel — gyakorlatilag alkalmazni a marxista esztétika elveit az irodalmi, zenei, színházi kritikában, a munkásmozgalom irodalompolitikájában, majd az októberi forradalom után államhatalmi megbízatással, mint a szovjetállam első közoktatási népbiztosa, a művelődési élet irányításában, nemzetközi kapcsolatok kiépítésében. S herea mindezt példátlan nehézségek közepette.

Gherea és Lunacsarszkij példája mindmáig érvényesen mutatja, hogy lehetséges a marxista elvi szilárdságot magas fokon összeegyeztetni a megértés és a tudományos tárgyilagosság szellemével, és hogy a józan helyzetismeret, beleértve a tudomány mindenkori lehetőségeinek felmérését, előfeltétele annak, hogy az elméleti igény ne tűzzön ki maga elé mást, mint megvalósítható feladatokat, de ne is mondjon le egyetlen megvalósítható feladat megoldásáról sem.

A *Korunk* októberi számában részlet jelent meg egy kiadásra kész könyvből, amely *Hogyan nem szabad Marxot olvasni* címmel Marx és Engels esztétikai természetű szövegeinek figyelmesebb tanulmányozását kívánja szorgalmazni annak érdekében, hogy a félreolvasások kiküszöbölése is elősegítse valóban korszerű esztétikai és kritikai tájékozódásunkat. Magának a könyvnek a terve már jóval korábban kialakult bennem, de úgy látom, hogy ha eredményében nem is, szándékában talán most sem méltatlan tisztelgés lehet Engels halálának 80. évfordulóján.

A fenti sorok azt a benyomást kelthetik, hogy túlbecsülöm munkám eredményeit, és kevésbé látom mulasztásaimat. Az, ami ebben a krónikában alább következik, alkalmas lehet az efféle látszat eloszlatására.

Ernst Blochhal és Sartre-ral kapcsolatosan személyesen csak eddig meg nem valósított szándékokról, csirázó tervekről, nem pedig írásokról, teljesítményekről szólhatok. Félő, hogy e két szerző esetében nem csupán az én személyes mulasztásaimról van szó. Pedig a *Geist der Utopie*, és főként a *Prinzip Hoffnung* szerzője, aki 90 éves korában is bámulatos termékenységgel és szellemi frissességgel építi tovább nagy életművét, és aki, mély meggyőződésem szerint, mint Lukács György méltó társa és dialektikus ellenlábasa a XX. század filozófiai és esztétikai gondolkodásának egyik kulcsalkaja, megérdemelné az elmélyültebb tanulmányozásban megnyilvánuló figyelmet. Ez pedig rendkívül hatékonyan egészíthetné ki a marxista gondolkodás (egyes esetekben kellőképpen ki nem aknázott) lehetőségeinek feltárását, és — amennyiben valóban mulasztásokról van szó — azok felszámolását.

Hetvenedik születésnapja alkalmából a *Le Nouvel Observateur* három, egymást követő számában közölt interjút Jean-Paul Sartre-ral. Sartre nemes és példás sztoicizmussal viseli, hogy szinte teljesen megvakult; a beszélgetést nem személyes panaszok, hanem az új élethelyzethez alkalmazkodó alkotói tervek és a szétágazó

gazdag életmű ideiglenes mérlege tölti ki. Van valami mélyen megható a hetvenéves filozófusnak ebben a könyvnyi vallomásában, abban, ahogyan Sartre megállapítja, hogy alkotói életformájának: az írásnak véglegesen véget vetett az, hogy elvesztette szeme világát, s a diktafon számára legalábbis nem pótolhatja a gondolkodásnak azt a folyamatát, amelyet csak a kézírás indukálhat és rögzíthet. Lehet ez általános érvényű, de lehet Sartre egyéni gondolkodás- és alkotásmódjának a sajátossága. Figyelemre méltó, hogy nem engedi át magát tehetetlenségérzésének, és abba sem törődik bele, hogy az írás-alkotás lehetőségének elvesztése egyet jelentsen a cselekvés lehetőségének elvesztésével. A sztoikus szembenézés azzal, ami továbbra is kérlelhetetlen sors, Sartre-nál a munka, a helytállás kultúrával egészül ki. És ezt az ortodox vagy kevésbé ortodox marxista is követendően példásnak tekintheti. Az interjúban Sartre elmondja, hogy a méreteiben és szándékaiban egyaránt hatalmas vállalkozása, az eddig megjelent részekben máris több ezer oldalra terjedő Flaubert-életrajz, az *Idiot de la famille*, immár véglegesen torzó marad, folytatására, befejezésére többé nem gondolhat. De azt is megállapítja, hogy ezt nem tekinti túlságosan nagy veszteségnek, hiszen mondanivalója lényegét már kifejtette a megjelent kötetekben.

Sartre ebben a művében a történelmi materializmus módszertani elveit a modern lélektan és mélylélektan, a szociológia és etnográfia, s általában a társadalomtudományok minden ágának ismeretében alkalmazza egy írói pálya és életmű példátlanul sokoldalú feltárására. Hogyan lett volna képes Gherea vagy akár Lunacsarszkij erre a teljesítményre (feltéve, hogy egyáltalán rendelkeztek volna az ilyen vállalkozáshoz szükséges fizikai idővel) a modern társadalomtudományok megszületése előtt, amikor az ő idejükben a művészeti és irodalmi jelenségek determinizmusát csak a Taine-féle milieu-elmélet képviselte a maga három, számunkra ijesztően kezdetlegesnek és hozzávetőlegesnek tűnő elemével (*race, milieu, moment*), és az ennek korrigálására szánt személyes tényezővel (*qualité maîtresse*). És hogyan képzelhető el olyan marxista irodalomelmélet és irodalomtörténet, amely ne nézne szembe nagy érdeklődéssel, és ha kell, a szükséges kritikai szellemben azzal a teljesítménnyel, amelyet Sartre-nak ez a csonka — és mégis teljes — műve jelent?

Erre, tehát elsősorban feladatainkra emlékeztetnek az idei évfordulók is, amelyek véletlenül és külön-külön, de együttesen a múltból a jelenen át a jövőbe vezető erővonalakat rajzolják ki előttünk.

Csehi Gyula

Az otthonosság poézise

*Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfoghatnak...*

Amit Arany János hiába kért a sorstól, s ami oly kevés művészeknek adatik meg, azt Aurel Ciupének nemcsak megteremténie sikerült, de az utóbbi évek alkotásai bizonyítják, hogy jól is kamatoztatja.

Széles látókör és kiegyensúlyozott lélek kellett hozzá, hogy józan bölcsességgel vállalja életkorának korlátait, s három városban folytatott öt évtizednyi közéleti munka után újlag körülhatárolja tevékenységét. Noha ma is figyelemmel kíséri a Képzőművészek Szövetségének, sőt a múzeumoknak és főiskoláknak az életét is, lényegesen többet foglalkoztatja a természet nagysága s a lélek rezdülései, amelyeket a természet csodái váltanak ki.

Aurel Ciupe 1970 táján új alkotói periódusába lépett, s legutóbbi kolozsvári kiállításra óta kiforrott stílusa összezegezi valamennyi régebbi időszakának erőnyeit. Jubileumi gyűjteményes kiállítása — életének hetvenötödik évében — jó alkalmat nyújt erre az összehasonlításra. A művész biztos érzékkel válogatott gazdag életművében, minden alkotási szakasz legjellegzetesebb darabjainak együttesét hozta. Bravúros rendezéssel kerültek egymás mellé akár félévszázadnyi korkülönbséggel festett képek, a tárlat egységes benyomását csak erősítik — ugyanakkor felhívják a figyelmet a művész egyéniségének olyan alapvető vonásaira, amelyek kezdettől mindmáig végigkísérik műveit. Ilyen sajátágok például a rend, nyugalom, urbanus izlés és műveltség. Tanárai nem sok befolyást gyakoroltak reá, noha irányításukat fegyelemmel és szorgalmas munkával fogadta, de a tőlük kapott mesterségbeli tudás alkalmazásában Cézanne volt az útmutatója. Bizonyítja ezt számos képe,